

УДК 343:349,6 (477)

V. Matviychuk

THE CONSEQUENCES OF COMMITTING CRIMES AGAINST THE ENVIRONMENT: THEORETICAL, METHODOLOGICAL AND PRACTICAL PROBLEMS

В.К. Матвійчук

*доктор юридичних наук, професор,
перший проректор
ВНЗ «Національна академія управління»*

НАСЛІДКИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА: ТЕОРЕТИЧНІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ І ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми. В науці кримінального права існує досить багате розмаїття думок щодо питання термінологій, які окреслюють таку ознаку об'єктивної сторони злочину, як наслідки вчинення злочинів проти навколишнього природного середовища. Дана проблема потребує одностайного вирішення, оскільки має важливе значення не тільки для теорії кримінального права, але й у правозастовній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладними проблемами такої ознаки об'єктивної сторони злочину, як наслідки злочинів проти навколишнього природного середовища займалися А.А. Піонтковський, В.М. Кудрявцев, П.І. Гришаєв, М.І. Бажанов, М.В. Володько, М.А. Хазін, С.Я. Лихова, Є.Ф. Фесенко, Г.В. Тімейко, Е.М. Жевлаков, Н.Ф. Кузнецова, С.Б. Гавриш. Безумовно, що дослідження цих учених мають значну наукову й практичну цінність, але, незважаючи на це, зазначені автори, по-перше, використовують досить велике розмаїття термінів для назви однієї і тієї ж ознаки складу злочину, а, по-друге, існують розбіжності в цьому питанні з позицією законодавця, який чітко диференціює в нормах КК Особливої частини відповідальність залежно від настання або ненастання злочинних наслідків. Вищезазначене свідчить, що питання наслідку в науці кримінального права не знайшли поки що свого остаточного вирішення.

Мета статті полягає в дослідженні теоретичних, методологічних і практичних проблем наслідків вчинення злочинів проти навколишнього природного середовища.

Основні результати дослідження. Терміни «наслідок» і «результат», які використовуються в науці кримінального права, у кримінальному законодавстві мають право на існування. Разом з тим, у кримінальному праві не повинно

спостерігатися розмаїття термінів для назви однієї і тієї ж ознаки складу злочину. Для того, щоб вирішити цю проблему, потрібно звернутися до КК України, а також до етимологічного тлумачення термінів «результат» і «наслідки». Так, «Руссо-український словарь» поняття «результат» трактує як щось таке, що настало внаслідок, в результаті [1, с. 189]. Інше джерело тлумачить результат як кінцевий підсумок, що завершує собою що-небудь [2, с. 551]. Таке тлумачення терміна «результат» призводить до невизначеності, тому для з'ясування змісту цього поняття потрібно використати такі філософські категорії, як причина і наслідок, які відображають одну з форм взаємозв'язку, взаємодії явищ, де причина – це явище, дія якого викликає друге явище (результат), яке, у свою чергу, може стати причиною [3, с. 531]. Іншими словами, термін «результат» має використовуватися для позначення процесу взаємозв'язку. Крім того, в кримінальному законодавстві така ознака, як результат (термін) відсутня. Щодо терміна «наслідок», то необхідно зазначити, що цей термін також не знайшов тлумачення в довідковій літературі. Для його пояснення вкрай важливо скористатися філософськими категоріями «підстава» і «наслідок». Ці категорії відображають зв'язок між протилежними моментами дійсності, за якого певне явище (підстава) визначає інше (наслідок) [3, с. 364]. Підстава завжди є цілісною нерозчленованою сутністю, що за своєю природою зумовлює наслідок, характерний для злочинів із матеріальним складом. Слід зазначити, що діяння, виходячи за свої межі (за рамки норми), передбачає кримінально-правову заборону в складах злочину з матеріальними складами. Підстава існує як наслідок, надаючи йому свій зміст і визначеність.

Такі ознаки об'єктивної сторони, як дія чи бездіяльність досить глибоко досліджені вченими й отримали широке висвітлення в юридичній літературі. Це також стосується і проблеми існування таких термінів, як «діяння» чи «поведінка». Більш детально варто зупинитися на інших ознаках об'єктивної сторони складів злочинів проти навколишнього природного середовища. Насамперед проаналізуємо таку ознаку об'єктивної сторони складів злочину проти навколишнього природного середовища, як наслідки у чинному КК України, зокрема зупинимось на деяких суперечливих загальнотеоретичних проблемах, що стосуються цього питання. Проаналізуємо деякі судження С.Б. Гавриша, які суперечать загальновизнаним положенням з цього питання. Так, С.Б. Гавриш підтримує судження Г.В. Тімейка, Е.М. Жевлакова, Н.Ф. Кузнецової, що будь-який наслідок є ніщо інше, як настання шкідливих змін в об'єкті злочинного посягання [4, с. 255]. В той же час учений підмінє їх судження своїм благом, а не користується суспільними відносинами як об'єктом злочину. Крім того, необгрунтовано правове, екологічне благо називає аксіомою. Користуючись цим С.Б. Гавриш стверджує, що наслідки є не що інше, як матеріальне перетворення об'єкта (блага), його пошкодження чи руйнування, порушення його функцій чи інша негативна зміна, що здійснюється протиправною поведінкою особи [4, с. 256]. Вчений робить абстрактний висновок, що зміни в навколишньому природному середовищі і є зміною об'єкта [4, с. 256], хоча очевидно, що зміни в навколишньому природному середовищі можуть бути і природного походження. Але суть не в цьому, а в

тому, що підміна об'єкта як суспільних відносин предметом (благами) виключає з цього наслідку суб'єктів, учасників, а також не створює кримінально-правових відносин, в рамках яких тільки і можливо говорити про об'єкт злочину. Адже до посягання на суспільні відносини об'єкта злочину не існує, а є лише правомірні відносини, які охороняються кримінальним правом, тому варто погодитися із загальноновизнаною думкою, що «зміни в предметах посягання, хоча б вони були ушкоджені чи зовсім знищені... мають значення лише доказу шкідливих змін в об'єкті». Обґрунтування своєї позиції С.Б. Гавриш намагається здійснити шляхом штучного відокремлення предмета від об'єкта та заперечуючи стала формулу об'єкта як цінності [4, с. 257]. Таке обґрунтування суперечливе, адже сам автор у своєму дослідженні вважає синонімами об'єкт і предмет цих злочинів. Крім того, не варто забувати, що предмет є самостійною ознакою складу злочину, а не складовою об'єкта злочину, що цілком очевидно. Непереконливим також є твердження С.Б. Гавриша, що інших доказів заподіяння шкоди об'єкту, крім впливу на його предмет, немає [4, с. 257] тому що дослідник вважає предмет злочину і предмет відносин синонімами, а також ототожнює об'єкт і предмет злочину. В цьому аспекті вірним було б судження, що «шкода об'єкту заподіюється шляхом впливу на предмет відносин, як умови, що забезпечують охорону певних відносин з приводу...». Таким чином, суб'єкт, вчиняючи злочин, руйнує через предмет відносин самі суспільні відносини і завдає їм істотної шкоди, що призводить до наслідків, які зазначені в диспозиції (ознаки об'єктивної сторони складу злочину). Ці наслідки можуть мати оціночний чи формалізований характер, тому це не суперечить судженню С.Б. Гавриша, що механізм заподіяння шкоди може бути досліджений тільки через вивчення змін, зроблених «екологічним» злочином у його об'єкті [4, с. 257]. С.Б. Гавриш фактично розуміє об'єкт як предмет злочину, ми ж розуміємо об'єкт як суспільні відносини, а отже, наслідки відносяться до об'єктивної сторони злочину. Тому вірним буде твердження П.С. Берзіна та О.С. Міхліна, що злочинний наслідок має не лише фізичну, але й правову оцінку [5, с. 24; 6, с. 16], яка дається в КК України або інших нормативних актах. Проте не можна погодитися з твердженням С.Б. Гавриша, що створення загрози шкоди природному середовищу чи порушення екологічної безпеки, що характеризується фізичною, соціальною та нормативною ознаками, є наслідками екологічних злочинів [4, с. 258–259]. Це суперечить конструкції описання злочинів із матеріальними складами, де законодавець пов'язує момент закінчення злочину з настанням наслідків, а не із загрозою їх настання, і це очевидно. Звичайно, слід погодитися з С.Б. Гавришем, що термін «наслідки злочину» – це загальне поняття, яке в конкретних складах злочину наповнюється конкретними наслідками і конкретною термінологією [4, с. 260–261]. Проте використання терміна «результат» з точки зору закону недоцільне, на що зверталася увага вище. В той же час заслуговують на увагу судження С.Б. Гавриша щодо деталізації та уніфікації злочинних наслідків, але вони потребують окремого самостійного дослідження. Це можливо зробити на рівні окремого наукового дослідження, оскільки ці судження не мають достатнього обґрунтування та є супер-

ечливими, а також неоднозначні при правовій оцінці їх правовими приписами, що може призвести до юридичного й практичного хаосу.

Тому, давши оцінку положенням, що стосуються наслідків, перейдемо до аналізу тих положень, які є в чинному КК України. Дослідження складів злочинів проти навколишнього природного середовища в чинному КК України засвідчило, що ці злочини переважно мають так звані матеріальні склади. Зокрема, до них відносяться такі злочини, які передбачені ст.ст. 236, 237, ч. 2 ст. 238 (за ознакою, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки), ч. 2 ст. 239 (що спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки), ч. 2 ст. 240 (за ознакою, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки), ч. 2 ст. 241 (якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки), ч. 2 ст. 242 (за ознаками, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки), ч. 2 ст. 243, ч. 1 ст. 244 (за ознакою заподіяння істотної шкоди), ст. 245 КК, ст. 246 КК (за ознакою істотної шкоди), ст. 247 КК, ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 249 КК (за ознакою заподіяння істотної шкоди), ст. 251 КК, ст. 252 КК, ч. 2 ст. 253 КК (за ознакою наслідків, передбачених ч. 1 цієї статті), ст. 254 КК. Правильність нашого судження підтверджують терміни, що використовуються в диспозиціях перерахованих вище статей (за ознаками- наслідками нами були названі вище злочини з матеріальними складами). Вивчення кримінальних справ цієї категорії у 2001–2006 рр. показує, що з 94 % цих справ на досудовому слідстві і під час судового розгляду наслідки, зазначені в диспозиції цих статей, були встановлені, і лише в 6 % випадках – ні, що зумовило додаткові затрати засобів і часу, а також припинення кримінальних справ. Крім того, намітилась тенденція упущень у цьому питанні на 1 % порівняно з розглядом справ у попередні роки (за Кодексом 1960 р.).

Наслідки злочинів проти навколишнього природного середовища слід розуміти як такі, що прямо передбачені відповідною нормою чинного КК України. В той же час ці наслідки в законі (КК України 2001 р.) описані, як свідчить наше дослідження, неоднозначно. Законодавець виділяє поняття: «інші тяжкі наслідки» (ст. ст. 236, 237, ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 239, ч. 2 ст. 240, ч. 2 ст. 241, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243, ч. 2 ст. 245, ст. 251, ч. 2 ст. 252, ч. 2 ст. 253 КК України); «тяжкі наслідки» (ст. 247 КК); «істотна шкода» (ч. 1 ст. 244, ст. 246, ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 249 КК України); «загибель людей» (ст. 236, ст. 237, ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 239, ч. 2 ст. 240, ч. 2 ст. 241, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 252, ч. 2 ст. 253 КК України); «екологічне забруднення значних територій» (ст. 236 КК); «масове захворювання людей» (ч. 2 ст. 239, ч. 2 ст. 240 КК України); «захворювання людей» (ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243 КК України); «масове захворювання населення» (ч. 2 ст. 253 КК України); «масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу» (ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243 КК); «масову загибель тварин» (ч. 2 ст. 245 КК України); «масове знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу» (ч. 2 ст. 248); «масове знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу» (ч. 2 ст. 249); «яке спричинило поширення епізоотій» (ст. 251 КК); «тяжкі технологічні аварії» (ч. 2 ст. 253 КК України); «екологічні

катастрофи» (ч. 2 ст. 253 КК України); «тривале зниження родючості земель» (ст. 254); «втрата родючості земель» (ст. 254); «виведення земель із сільсько-господарського обігу» (ст. 254); «змивання гумусного шару» (ст. 254); «порушення структури ґрунту» (ст. 254). Така різноманітна кількість понять, що позначають злочинні наслідки в чинному КК України, не сприяє точному розумінню закону й однозначному його застосуванню на практиці. В той же час слід зазначити, що законодавець деякі наслідки в чинному КК України перевів в оціночні поняття порівняно з попереднім КК України 1960 р., що є певним кроком у зворотному напрямку. Такі наслідки, як істотна шкода легко було б формалізувати у грошовому вимірі, що сприяло б однозначному розумінню цих наслідків на практиці.

У зв'язку з тим, що така ознака об'єктивної сторони складу злочину, як наслідки в чинному КК України розуміється й оцінюється на практиці неоднозначно, варто зупинитися на тлумаченні наслідків досліджуваних злочинів. Насамперед необхідно з'ясувати, що слід розуміти під іншими тяжкими наслідками (ст.ст. 236, 237, ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 239, ч. 2 ст. 240, ч. 241, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243, ч. 2 ст. 245, ст. 251, ч. 2 ст. 252, ч. 2 ст. 253). З цією метою звернемося до опублікованих праць з цієї проблеми. Автори, які коментують цю ознаку, не мають істотних розходжень. Але таке їх роз'яснення необхідно конкретизувати для окремих складів злочину. Так, зокрема, С.Б. Гавриш і З.Г. Корчева (відповідно до ст. 236 КК) вважали, що ці наслідки будуть тоді, коли заподіяна шкода здоров'ю людей або інші збитки, наприклад, зруйнування або пошкодження заповідних територій [4, с. 215]. У свою чергу, В.І. Антипов прийшов до висновку, що ця ознака має місце, коли заподіяні тяжкі тілесні ушкодження одній чи кільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам, великих матеріальних збитків державній, громадській організації або громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць, або загибель чи пошкодження великої кількості сільгосппродукції, пошкодження на значних площах угідь посівів, насаджень, падіж або захворювання багатьох голів худоби, втрата рекреаційного значення значних територій тощо [7, с. 525]. Натомість стосовно ч. 2 ст. 227-1 КК 1960 р. В.І. Антипов під іншими тяжкими наслідками розуміє велику екологічну шкоду або великі майнові збитки [8, с. 698]. П.П. Андрушко під такими наслідками, але стосовно ст. 157 КК 1960 р., розуміє втрату поголів'я худоби чи птиці від хвороб, падежу тощо [9, с. 486]. М.М. Панько під такими наслідками розуміє завдану велику екологічну шкоду або великі майнові збитки: захворювання хоча б однієї людини, які потягли за собою наслідки, віднесені до тяжких; захворювання двох і більше людей, які потягли за собою наслідки, які відносяться до тілесних ушкоджень середньої тяжкості; підвищення рівня захворюваності, прояв шкідливих спадкових змін, скорочення тривалості життя, порушення статевих функцій; загибель чи пошкодження великої кількості сільгосппродукції, значних площ угідь, посівів, насаджень, падіж чи захворювання багатьох голів худоби [10, с. 498]. О.О. Дудоров стверджує, що зазначені наслідки мають місце, коли заподіяні ушкодження, масове захворювання людей, виведення з ладу назавжди або на тривалий період виробничих підпри-

емств чи інших важливих споруд (гребель, систем водо- та енергопостачання, зв'язку тощо), масова загибель об'єктів тваринного світу, знищення лісових масивів на значних площах, спричинені особливо великі матеріальні збитки, у т. ч. пов'язані з відновленням належної якості довкілля, неможливість проживання населення на певній території і вимушене переселення людей [11, с. 631–632]. М.Й. Коржанський під іншими тяжкими наслідками розуміє захворювання значної кількості людей чи втрату ними працездатності, або велику матеріальну шкоду [12, с. 398]. Деякі автори до інших тяжких наслідків зазначеного злочину відносять: масові захворювання людей, масову загибель тварин і рослин, поширення епідемій, епізоотій тощо [13, с. 414].

Аналіз зазначених точок зору на тлумачення такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 236 КК України, як інші тяжкі наслідки, свідчить, що жодних суперечностей у позиціях вищезгаданих авторів немає, а спостерігається лише характерна для кожного з них різниця ступеня деталізації цих наслідків. Усі ці погляди мають право на існування, тому наше завдання полягає в найширшому їх узагальненні, яке повинно охопити всі ці точки зору. Проте необхідно звернути увагу на певні неточності при тлумаченні ознаки «інші тяжкі наслідки», яких припустилися перераховані нами автори. Передусім вони стосуються того, що фахівці ототожнюють поняття «завдання тілесних ушкоджень» і «захворювання» [7, с. 525; 10, с. 498; 11, с. 631–632; 12, с. 398; 14, с. 892–903; 15, с. 601; 16, с. 192; 17, с. 330–331; 18, с. 32; 19, с. 42; 20, с. 267; 21, с. 11; 22, с. 42–47; 23, с. 326; 24, с. 267; 25, с. 25; 26, с. 24; 27, с. 32; 28, с. 48–102; 29, с. 42–43]. Ці поняття хоча й тісно пов'язані між собою, проте мають різні об'єктивні навантаження і різний зміст, тому в тлумаченні зазначеної вище ознаки ці поняття необхідно чітко розмежувати. Деякі автори при тлумаченні досліджуваної ознаки помилково зазначають захворювання худоби, не включаючи худобу до загальноприйнятого поняття «тваринний світ» [7, с. 225; 10, с. 498]. Таким чином, під іншими тяжкими наслідками стосовно ст. 236 КК України слід розуміти шкоду, заподіяну здоров'ю людей: а) коли заподіяні тяжкі тілесні ушкодження одній, кільком або більше особам; б) коли заподіяні середньої тяжкості тілесні ушкодження двом або більше особам; в) захворювання хоча б однієї людини, яке потягло за собою наслідки, які відносяться до тяжких, тобто поєднані зі стійкою втратою працездатності не менше як на одну третину; г) захворювання двох і більше людей, які потягли за собою наслідки, що відносяться до середньої тяжкості, тобто тривалий розлад здоров'я або значну втрату працездатності менше як на одну третину; д) захворювання значної кількості людей; е) масове захворювання людей; є) підвищення рівня захворюваності людей; ж) прояв шкідливих спадкових змін у людей; з) скорочення тривалості життя людей; и) порушення статевих функцій у людей; і) поширення епідемій.

Інші збитки: а) великі матеріальні збитки державній, громадській організаціям, підприємствам, установам або громадянам; б) виведення з ладу назавжди виробничих підприємств чи інших важливих споруд (гребель, систем водо- та енергопостачання, автоматизації, зв'язку тощо); в) виведення з ладу на тривалий період виробничих підприємств чи інших важливих споруд, а так

само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць; г) загибель чи пошкодження великої кількості сільгосппродукції; д) пошкодження або знищення на значних площах угідь, посівів, насаджень рослин (в тому числі і лісових масивів); е) масове захворювання чи загибель об'єктів тваринного світу, в тому числі падіж або масове захворювання багатьох голів худоби; є) поширення епізоотій чи епіфізотій; ж) втрата рекреаційного значення значних територій; з) особливо великі матеріальні збитки, у тому числі пов'язані з відновленням належної якості навколишнього природного середовища; и) неможливість проживання населення на певній території і, у зв'язку з цим, вимушене переселення людей.

Щодо інших тяжких наслідків, передбачених ст. 237 КК України, В.І. Антипов, О.О. Дудоров, М.М. Панько, М.Й. Коржанський розглядають їх аналогічно, як і до ст. 236 КК України [7, с. 527; 11, с. 634; 10, с. 499–500; 12, с. 267]. На відміну від них, С.Б. Гавриш і З.Г. Корчева під такими наслідками розуміють істотне погіршення довкілля або стану на визначеній забрудненій території, захворювання або масову загибель тварин, птахів, рибних запасів [30, с. 216]. Деякі автори під іншими тяжкими наслідками стосовно досліджуваного складу злочину розуміють настання екологічної катастрофи чи підвищеної екологічної небезпеки, масової загибелі тварин чи знищенні рослин, у великих матеріальних збитках, підвищенні захворюваності населення, розширенні зони ураження небезпечними речовинами чи випромінювання, поширенні тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень людей тощо [13, с. 417]. Слід зазначити, що В.І. Антипов, М.І. Хавронюк, М.М. Панько, М.Й. Коржанський дають дещо звужений перелік наслідків, що не відповідає змісту диспозиції ст. 237 КК України, а отже, і значенню поняття «інші тяжкі наслідки». Цікавою з цього погляду є позиція С.Б. Гавриша та З.Г. Корчевої, в якій вірно доповнюється перелік наслідків із зазначеною ознакою. Проте перелік має певні вади, оскільки в ньому допущені помилки. Автори, називаючи такі наслідки, як «захворювання або масову загибель тварин, птахів, рибних запасів...», не враховують те, що поняття «тварини» охоплює звірів, птахів і рибу, тому необхідно вести мову про звірів, птахів і рибу саме в такому контексті. Крім того, зазначений ними перелік інших тяжких наслідків надто обмежений. Дещо повніший перелік наслідків, що характеризують ознаку «інші тяжкі наслідки», запропонований авторським колективом Науково-практичного коментаря до КК України за ред. М.О. Потєбенька та В.Г. Гончаренка, але й він потребує удосконалення.

Перелік наслідків, який відноситься до інших тяжких наслідків, у ст. 237 КК України має бути доповнений переліком зі ст. 236 КК України. Таким чином, маючи перелік інших тяжких наслідків, його слід доповнити такими положеннями: а) істотне погіршення навколишнього природного середовища або стану тваринного і рослинного світу; б) настання екологічної катастрофи чи підвищення екологічної небезпеки; в) розширення зони ураження небезпечними речовинами чи випромінювання. Зазначені доповнення будуть корисними для практики застосування ст. 237 КК України. Такі положення

повинні знайти висвітлення у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду України.

Щодо інших тяжких наслідків, передбачених ст. 238 КК України, В.І. Антипов, М.М. Панько, М.Й. Коржанський, О.О. Дудоров, С.Б. Гавриш та З.Г. Корчева [7, с. 530; 10, с. 527-530; 12, с. 268; 11, с. 637; 30, с. 217] застосовують те ж тлумачення, що й у ст. 236 КК України. Лише автори Науково-практичного коментаря до КК України (за ред. М.О. Потебенька та В.Г. Гончаренка) під іншими тяжкими наслідками стосовно ст. 238 КК України розуміють результат різкого погіршення земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини, внаслідок чого значно постраждали здоров'я людей, рослинний та тваринний світ [13, с. 420]. Доповнення переліку інших тяжких наслідків, передбачених нами стосовно ст. 236 КК України, запропонованими цією групою авторів, має певний сенс. Перелік має бути доповнений такими положеннями: зміни, що викликали різке забруднення земель, водних об'єктів, атмосферного повітря, харчових продуктів, продовольчої сировини. З приводу ознаки «інші тяжкі наслідки», яка передбачена ч. 2 ст. 239 та ч. 2 ст. 240 КК України, В.І. Антипов, М.І. Хавронюк, М.Й. Коржанський, М.М. Панько, С.Б. Гавриш і З.Г. Корчева спираються на свої висновки, запропоновані до аналогічних наслідків в ст. 236 КК України. Варто зауважити, що їх пояснення не мають при цьому достатньої аргументації. Насамперед тому, що ч. 2 ст. 239 і ч. 2 ст. 240 КК України поряд з ознакою «інші тяжкі наслідки» окремо містить ознаку «масове захворювання людей», яка в попередніх складах злочину відносилася до інших тяжких наслідків як їх складова. Тому під іншими тяжкими наслідками стосовно ч. 2 ст. 239 і ч. 2 ст. 240 КК України слід розуміти заподіяну шкоду здоров'ю людей: а) коли заподіяні тяжкі тілесні ушкодження одній, кільком або більше особам; б) коли заподіяні середньої тяжкості тілесні ушкодження двом або більше особам; в) захворювання хоча б однієї людини, яке потягло за собою наслідки, які відносяться до тяжких; г) захворювання двох і більше людей, які потягли за собою наслідки, що відносяться до середньої тяжкості; д) підвищення рівня захворюваності людей; е) прояв шкідливих спадкових змін у людей; є) скорочення тривалості життя людей; и) порушення статевих функцій у людей.

Натомість під іншими збитками потрібно розуміти: а) великі матеріальні збитки; б) виведення з ладу такого засобу виробництва, як земля чи виведення її з ладу на тривалий період (до ст. 240 КК). Необхідно зазначити, що шкода, завдана забрудненням земель, визначається на підставі Методики визначення розмірів шкоди, яка зумовлена забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затвердженої наказом Мінекобезпеки України від 27 жовтня 1997 року № 171 [31].

Слід звернутися до ознаки «інші тяжкі наслідки», яка передбачена ст. 241 КК. Певні пояснення щодо неї можна знайти в авторів Науково-практичного коментаря до КК України за ред. М.О. Потебенька та В.Г. Гончаренка, які до інших тяжких наслідків відносять виникнення надзвичайних екологічних ситуацій, аварій, масового захворювання людей, тварин, їх

смерті та загибелі; захворювання однієї чи кількох осіб на тяжку хворобу; масове отруєння або захворювання; виникнення епідемічних чи інфекційних захворювань серед широкого кола осіб; поява виродження або видимих відхилень у розвитку дітей; значне зниження тривалості життя людей; істотне пригнічення імунної системи [13, с. 426]. Положення, запропоновані зазначеним авторським колективом до ст. 241 КК України разом із нашою пропозицією інших тяжких наслідків стосовно ст. 236 КК України, матимуть більш вичерпний перелік і стабілізуватимуть правозастосовну діяльність.

Піж іншими тяжкими наслідками стосовно ч. 2 ст. 242 і ч. 2 ст. 243 КК України, враховуючи аналіз інших кваліфікуючих ознак, слід розуміти лише ті, які лежать за їх межами. Отже, зважаючи на те, що автори праць, які стосуються цієї проблеми, не дають пояснення (переліку) інших тяжких наслідків, спробуємо дати таке пояснення на підставі матеріалів досудового слідства і розгляду справ цієї категорії в судах. Вивчення кримінальних справ стосовно ч. 2 ст. 242 і 243 КК України (всіх справ за 2001–2007 рр.) свідчить, що такими наслідками були: 1) заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень; 2) підвищення рівня захворюваності людей; 3) прояв шкідливих спадкових змін у людей; 4) скорочення тривалості життя людей; 5) порушення статевих функцій у людей; 6) масове отруєння; 7) поява виродження або видимих відхилень у розвитку дітей; 8) істотне пригнічення імунної системи; 9) особливо великі матеріальні збитки, в тому числі пов'язані з відновленням належної якості водних об'єктів та інших природних об'єктів; 10) неможливість проживання населення на певній території, і в зв'язку з цим вимушене переселення людей тощо.

У юридичній літературі з приводу ознаки «інші тяжкі наслідки» щодо ч. 2 ст. 245 КК України існують такі думки: 1) це велика матеріальна шкода, в тому числі і витрати через гасіння вогню тощо [30, с. 225]; 2) це завдана велика шкода екологічній обстановці, масова міграція тварин з місцевості, що знаходиться поруч з територією знищення лісових масивів [10, с. 521–522]; 3) це заподіяння тілесних ушкоджень кільком потерпілим, велика матеріальна шкода [12, с. 273].

Позиції С.Б. Гавриша, З.Г. Корчевої, М.М. Панька, М.Й. Коржанського щодо зазначеної ознаки мають позитивне значення. В той же час вони не сприяють удосконаленню правозастосовної практики і, у свою чергу, потребують суттєвих пояснень. Перелік зазначених наслідків необхідно доповнити: 1) завданням тілесних ушкоджень тяжких і середньої тяжкості; 2) великі витрати на поновлення лісів і т. ін.; 3) суттєва втрата оздоровчих і захисних функцій унаслідок знищення лісу тощо. Стосовно інших тяжких наслідків, передбачених ст. 251 КК України, в юридичній літературі існують незначні розходження, але лише щодо переліку таких наслідків. Наприклад, деякі автори до таких наслідків відносять: втрату поголів'я худоби чи птиці від падежу; масова загибель дичини, бджіл, риби; захворювання людей на хвороби, спільні для людей і тварин; великий розмір шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу [13, с. 447]; інші цей перелік доповнюють зниженням якості продукції і сировини тваринного походження [7, с. 569]; треті цей пере-

лік доповнюють масовим отруєнням людей, масовим захворюванням і падежем тварин за відсутності епізоотії, що завдало великих матеріальних збитків, пов'язаних із запровадженням каран-тинних заходів, втратою продукції і сировини тваринного походження [11, с. 669]. Ці питання висвітлені у пропонуваному дослідженні і в публікаціях автора статті.

Щодо ознаки «інші тяжкі наслідки», передбаченої ч. 2 ст. 252 КК України, існує дві точки зору. Згідно з першою до таких наслідків відносять спричинення тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, великих матеріальних збитків чи іншої шкоди, зокрема втрата популяції тварин, занесених до Червоної книги, без можливості її відновлення [7, с. 573]. Згідно з другою точкою зору, до таких наслідків зараховують велику шкоду екологічній обстановці, масову загибель або міграцію тварин із місцевості, якій завдана шкода [10, с. 535]. Цей перелік доцільно доповнити тим, що зроблений мною до ст. 236 КК України. Зазначене доповнення підтверджується вивченням досудового слідства та справами, що розглянуті в судах. Як свідчить вивчення судової практики з означеної категорії справ, під ознакою «інші тяжкі наслідки» необхідно розуміти ті, які запропоновані автором статті до ст. 236 КК України.

Щодо тяжких наслідків, які зазначені в ст. 247 КК України, в існуючих публікаціях викладені різні погляди, які не суперечать один одному, а лише доповнюють перелік наслідків цієї ознаки. Так, під тяжкими наслідками розуміють: заповідання значної матеріальної шкоди; зараження хворобами або загибель значної частини площ лісу; залишення великої площі землі без посадок [30, с. 227]; загибель урожаю, поширення епіфітотії, знищення чи значного пошкодження посівів тощо [12, с. 276]; знищення гризунами вирощеного урожаю, їх масове розплодження, зараження сільськогосподарських культур отруйними речовинами, отруєння людей, свійських і диких тварин та птиці, значне поширення епіфітотії, втрата насінням генеративних і вегетативних якостей чи їх зниження, зниження врожайності сільськогосподарських культур, знищення чи пошкодження посівів і насаджень інших культур тощо [7, с. 556]. Ці проблеми достатньо досліджені автором статті, тому проблеми при застосуванні чинного законодавства не виникають.

Також потребує практичних рекомендацій ознака істотної шкоди (наслідки), яка характерна для ч. 1 ст. 244, ч. 1 ст. 246, ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 249 КК України. Зокрема, існує думка, що питання про заповідання істотної шкоди стосовно ч. 1 ст. 244 КК України має вирішуватися у кожному конкретному випадку окремо з урахуванням усіх обставин справи (при цьому повинні враховуватися площа забруднення, масштаби втрат живих організмів моря, розмір бюджетних видатків, спрямованих на ліквідацію наслідків порушення [7, с. 548]. Варто погодитися з думкою В.І. Антипова, але його рекомендації не дозволяють чітко кваліфікувати діяння за зазначеними наслідками. Тому потрібно розробити практичні рекомендації із зазначених наслідків, що були б зрозумілими для працівників, які мають застосовувати чинне законодавство. З цією метою необхідно звернутися до роз'яснення поняття «істотний», тому що воно означає суть чого-небудь, надто важливе, необхідне, істотна ознака чого-

небудь [3, с. 638]. Оскільки основною ознакою континентального шельфу є живі організми моря, природні багатства (основні компоненти континентального шельфу та люди), то їх знищення повністю або пошкодження, забруднення, яке значно знижує їх якість і функції, фіксується тоді, коли це стосується: 1) значної площі шельфу; 2) значного забруднення континентального шельфу; 3) значного забруднення вод у районі континентального шельфу; 4) знищення великої кількості живих організмів сидячих видів, тобто організмів, які в період свого розвитку прикріплені до морського судна чи під ним або можуть пересуватися тільки по морському дну чи в його надрах (краби, мідії, водорості, кунумарії, морські зірки, водорості «сидячі»; 5) значних бюджетних видатків, що спрямовуються на ліквідацію наслідків порушення; 6) шкоди здоров'ю людей і є істотною шкодою. Це також стосується істотної шкоди – наслідків, зазначених у ст. 246 КК України. Звісно, коли основний компонент лісу складає деревостанна рослинність, то їх порубка: 1) на значній лісосічній ділянці; 2) у великій кількості; 3) цінної деревини; 4) втрати водоохоронних, захисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих, рекреаційних функцій; 5) велика вартість зрубаного лісу; 6) значна екологічна цінність деревостану; 7) знищення місць знаходження диких тварин; 8) велика шкода лісовому господарству також буде складати істотну шкоду. Такої ж позиції дотримується і судова практика, хоча вона не враховує втрату корисних функцій лісу. Для визначення істотної шкоди необхідно враховувати такі нормативні акти: постанову КМ «Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України від 1 червня 1993 року № 399 [32]; постанову КМ «Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісовому господарству» від 5 грудня 1996 року № 1464 [33]; постанову КМ «Про затвердження такс на деревину лісових порід, що відпускається на пні, і на живицю» від 20 січня 1997 року № 44 [34]; постанову КМ «Про розміри та порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню» від 17 листопада 1997 року № 1279 [35]; постанову КМ «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» від 21 квітня 1998 року № 521 [36]; постанову КМ «Про порядок класифікації надзвичайних ситуацій» від 15 липня 1998 року № 1099; Лист Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України та Державного комітету України по земельних ресурсах «Про відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам» № 7/250 від 26 березня 1999 року [37]; наказ Держкомзему, Держбуду України, Держводгоспу, Мінагропрому, Держкомлісгоспу, Української академії аграрних наук «Про порядок грошової оцінки земель не сільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів)» від 29 серпня 1997 року № 86/19/148/86/76/88 [38]. Щодо існуючих публікацій стосовно цієї ознаки, то необхідно зазначити, що вони мають загальний характер. Позиції авторів, викладені у цих публікаціях, збігаються [7, с. 553; 11, с. 657]. Щодо ознаки істотної шкоди при вчиненні злочинів, передбачених стст. 248 та 249 КК України, в юридичній літературі існують

подібні думки. Деякі автори розуміють істотну шкоду як таку, що оцінюється за такими критеріями: вартість предмета незаконного полювання, кількість добутого, особливу цінність звірів і птахів (враховуючи їх зникнення), екологічну цінність фауни, незначну поширеність породи у даній місцевості, складність відтворення певної породи тощо [13, с. 442–443]. Ця група авторів аналогічно пояснює істотну шкоду щодо злочину, передбаченого ст. 249 КК України, лише стосовно інших предметів злочину [39, с. 445]. Інші автори її розуміють через: 1) велику вартість предмета незаконного полювання за таксовими цінами; 2) велику кількість добутого; 3) особливу цінність звірів і птахів (враховуючи їх зникнення); 4) значну екологічну цінність фауни; 5) незначну поширеність породи у даній місцевості; 6) складність відтворення певної породи [7, с. 561]. Аналогічно вирішується питання щодо такої ознаки, яка передбачена в ст. 249 КК України [7, с. 565–566]. Дещо по-іншому тлумачиться ознака «істотна шкода» стосовно ст. 248 КК України. Це знищення хоча б одного лося, зубра, ведмедя, підрив популяції тварин, відстріл невеликих звірів і птахів, але на велику суму або великої кількості, яка в декілька разів перевищує величину, зазначену у дозвільному документі [7, с. 662–663]. Стосовно ст. 249 КК – це знищення місць нересту, вилов або відстріл хоча б одного морського ссавця, загибель великої кількості мальків, риб і водних безхребетних тих видів, які занесені до Червоної книги [7, с. 66]. Ці думки авторів доповнюють одна одну та не містять істотних суперечностей. Таку ж позицію підтримує і судова практика.

Як свідчить дослідження злочинів проти навколишнього природного середовища, в КК 1960 р. такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як загибель людей не було. Ця ознака стала характерною для складів злочинів, передбачених стст. 236, 237, ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 239, ч. 2 ст. 240, ч. 2 ст. 241, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243, ч. 2 ст. 522 чинного КК України. У публікаціях, що стосуються ознаки «загибель людей» у злочинах цієї категорії, викладені схожі думки. Під загибеллю людей розуміють смерть хоча б однієї людини [40, с. 215–230; 41, с. 521–573; 42, с. 496–535; 43, с. 629–671; 44, с. 407–449]. Зазначене тлумачення цієї ознаки відповідає вивченим нами матеріалам досудового слідства та вирокам суддів. Необхідно лише зазначити, що за цією ознакою необхідно кваліфікувати зазначені діяння, якщо була спричинена загибель як однієї, кількох осіб, так і масова їх загибель.

Щодо такої ознаки, як екологічне забруднення значних територій (ст. 236), то необхідно акцентувати увагу на тому, що вона характерна лише для чинного КК України. Ця ознака по-різному характеризується у різних публікаціях. Так зазначається, що екологічне забруднення пов'язане із забрудненням землі, водних ресурсів, атмосферного повітря або продуктів харчування в цілому регіоні, радіоактивними, хімічними та іншими речовинами, які створюють реальну загрозу життю і здоров'ю людей [30, с. 215]. Також до екологічного забруднення значних територій відносять забруднення різними небезпечними речовинами, матеріалами, відходами лісових масивів, водойм, морського середовища, атмосферного повітря, земельних ділянок (наприклад, зміна на даній території радіоактивного фону у розмірах, які створюють небез-

пеку для життя і здоров'я людини, генетичного фонду рослин і тварин) [11, с. 632]. Іноді визначення цієї ознаки повністю віддають на суб'єктивний відкуп суду, зауважуючи, що визначення цієї ознаки належить до компетенції суду з урахуванням фактичних обставин справи, розмірів заподіяної шкоди [13, с. 413]. Слід зазначити, що перша та друга точки не суперечать одна одній, а лише доповнюють тлумачення цієї ознаки. Позиція третьої групи авторів не має достатнього пізнавального характеру. При вирішенні питання про кваліфікації за ознакою екологічного забруднення значних територій необхідно враховувати ст. 1 Закону України від 20 квітня 2000 року «Про планування і забудову територій», де поняття «територія» визначається як частина земної поверхні разом із повітряним простором і розташованими під нею надрами [45]. Все це дає підставу стверджувати, що ознака «екологічне забруднення значних територій» має оціночний характер і встановлюється з урахуванням конкретних (фактичних) обставин справи, що відносяться до предмета доказування. При цьому необхідно враховувати суть понять «території» та «значний», яке означає «Чималий, досить великий (кількісно, розміром, величиною) і т. ін....» [46, с. 377]. Отже, під екологічним забрудненням значних територій слід розуміти забруднення різними засобами (речовинами, матеріалами, відходами, покидьками, що створюють реальну загрозу для життя і здоров'я людей, генетичного фонду рослин і тварин) землі, водних об'єктів, атмосферного повітря, лісових масивів, надр, рослин, тварин на великих (кількісно, розміром) територіях.

Ознака «захворювання людей» (ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243 КК) в юридичній літературі має різну інтерпретацію. Цю ознаку визначають як: 1) заподіяння шкоди здоров'ю окремих осіб або хоча б однієї людини, що відповідає за ступенем тяжкості тяжким або середньої тяжкості тілесним ушкодженням; заподіяння шкоди здоров'ю населення (поява спадкових патологій, потворності або інших відхилень у розвитку дітей, скорочення тривалості життя, істотне підвищення рівня захворюваності населення тощо [11, с. 647]; 2) хворобу двох або більше осіб [7, с. 542]; 3) захворювання, небезпечні для життя і (або) здоров'я великої кількості людей чи на великій площі і поєднані з нестійкою втратою працездатності [10, с. 514]. Не варто погоджуватися із зазначеними точками зору, оскільки перша не враховує положення закону, де зазначається «захворювання людей», а не людини. Крім того, в ній усупереч позиції закону йдеться про завдання середньої тяжкості й тяжких тілесних ушкоджень, що не відповідає буквальному (граматичному тлумаченню) цієї ознаки і призводить до підміни цієї ознаки іншими тяжкими наслідками. Третя точка зору, що передбачає захворювання великої кількості людей чи на великій площі, не відповідає зазначеній ознаці. Крім того, необхідно зауважити, що поняття «захворювання» формулюють медичні науки, а не кримінальне право, тому в даному випадку варто звертатися до спеціальної довідкової літератури. Так, захворюваність – це статистичний показник стану здоров'я населення: кількість зареєстрованих захворювань на 100, 1 тис. або 10 тис. населення певної території за 1 рік [46, с. 338]; захворюваність – «поява хвороби десь, у когось» [46, с. 338]; захворювати – це занедужувати, починати хворіти тощо. [46, с. 338]. Зазначені

тлумачення також підтверджують нашу позицію, що захворюваність – це не завдання тілесних ушкоджень, а наявність хвороби. Враховуючи вищевикладене, до ознаки «захворювання людей» слід відносити: 1) захворювання не менше як двох осіб на захворювання, небезпечні для життя та здоров'я; 2) поява спадкових патологій, потворності та інших відхилень у розвитку дітей, скорочення тривалості життя, істотне підвищення захворюваності населення.

Запропоноване тлумачення ознаки «захворювання людей» (ч. 2 ст. 239, ч. 2 ст. 240 КК), яке відповідає її описанню і буквальному розумінню в законі, дозволяє перейти до дослідження такої ознаки, як «масове захворювання людей». Ця ознака також неоднозначно трактується в юридичній літературі: 1) це одночасне захворювання принаймні десятка осіб [7, с. 532]; 2) масове захворювання людей – це захворювання, небезпечне для життя або здоров'я великої кількості людей чи на великій площі, поєднані з нестійкою втратою працездатності [10, с. 508]. Зрозуміти цю ознаку без пояснення такої ознаки (наслідку), як масове захворювання населення (ч. 2 ст. 253 КК) неможливо. В юридичній літературі ці поняття не розрізняють [11, с. 673; 13, с. 538]. З метою надання практичних рекомендацій необхідно звернутися до довідникової літератури. Під населенням розуміють сукупність людей, які проживають на Землі, в якій-небудь країні, області і т. ін., людність, люд, народ, люди, які проживають в якомусь одному місці [46, с. 579]. В той же час люди – це суспільні істоти, які є найвищим ступенем розвитку живих організмів, мають свідомість тощо [46, с. 499]. Перше визначення (населення) пов'язане з територією, державою, місцем, друге – лише зі ступенем розвитку живих організмів, як істотою. На основі цих визначень і вищезазначених точок зору поняття «масове захворювання людей» можна визначити як захворювання (одночасне або послідовне) великої кількості людей безвідносно до певного місця і поєднане з нестійкою втратою працездатності. Під масовим захворюванням населення слід розуміти захворювання великої кількості людей, які проживають на якій-небудь території, в якомусь одному місці. Зазначені вище судження дозволяють запропонувати положення, які сприятимуть вдосконаленню чинного законодавства. Зокрема, стст. 241–243 КК України варто доповнити частиною третьою такого змісту: «Діяння, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили масове захворювання населення, масову загибель людей або екологічну катастрофу»

Такі ознаки (наслідки), як «масова загибель тваринного і рослинного світу» (ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243 КК); «масова загибель тварин» (ч. 2 ст. 245 КК); «масове знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу» (ч. 2 ст. 248 КК); «масове знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу» (ч. 2 ст. 249 КК) є новими ознаками. Винятком у чинному КК України є лише ознака «масова загибель риби», яка була зафіксована в ч. 2 ст. 228 КК України 1960 року. Проведемо дослідження зазначених нами ознак. Насамперед звернемося до таких ознак, як «масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу» та «масова загибель тварин». Проаналізуємо існуючі точки зору щодо зазначених ознак у юридичній літературі. Так, одні автори під ознакою масової

загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу розуміють загибель такого числа тварин або знищення рослин на таких площах, які є співставними з розмірами загальної популяції відповідного виду тварин або площею зростання відповідних рослин (наприклад, це загибель значної кількості тварин, усієї або більшої частини риби у водоймі або на значній площі, великої кількості цінних порід риб, інших об'єктів тваринного світу, знищення або пошкодження посівів, рослин на значних площах угідь) [7, с. 542]. Аналогічне визначення ці автори дають і стосовно масової загибелі тварин [7, с. 551]. Друга точка зору полягає в тому, що під цими ознаками розуміють оціночне поняття, яке потрібно у кожному конкретному випадку враховувати, зокрема кількість і екологічну цінність знищених об'єктів флори і фауни, можливість їх відтворення, площу виведених з ладу угідь або площу, на якій знищено тварин, рибу чи рослини, вартісне вираження шкоди, заподіяної довкіллю й обрахованої за відповідними таксами, обсяг і вартість робіт, які необхідно провести для ліквідації негативних наслідків [11, с. 647-650]. Прихильники третьої точки зору цю ознаку характеризують як приведення в непридатний стан рослин на великих площах, у великій кількості чи на значну суму; приведені в непридатний або частково непридатний стан або в часткову непридатність урожаю сільськогосподарських рослин у великій кількості чи на значну суму; знищенні тварин; знищенні засобів сільськогосподарського виробництва – посівного матеріалу, земель, насаджень; знищенні і отруєнні риби тощо [13, с. 428]. Віддаючи належне цінності зазначеним тлумаченням, варто звернути увагу на такі недоліки. Автори зазначених точок зору від загибелі зазначених природних об'єктів переходять до їх безпосереднього знищення, що не відповідає буквальному описанню законів (ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243 і ч. 2 ст. 245 КК України). Щодо іншого роз'яснення, то ці положення доповнюють зміст ознак. На підставі зазначеного аналізу під ознакою (наслідками) «масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу» слід розуміти загибель такої кількості тварин або рослин на таких площах, які є співставними з розмірами загальної популяції відповідного виду тварин або площею зростання відповідних рослин (наприклад, загибель значної частини тварин, великої кількості цінних порід об'єктів тваринного і рослинного світу на значних площах). При оцінці такої ознаки потрібно в кожному конкретному випадку враховувати такі критерії: 1) велика кількість; 2) велика екологічна цінність зазначених природних об'єктів; 3) можливість їх відтворення; 4) вартісне велике вираження шкоди; 5) обсяг і вартість робіт, які необхідно провести для ліквідації негативних наслідків.

Щодо ознак «масове знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу» (ч. 2 ст. 248 КК); «масове знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу» (ч. 2 ст. 249 КК), то наслідки, які виникли таким же способом, як вищезазвані, свідчать, що вони є результатом безпосередньої дії, спрямованої на зазначені об'єкти природи, на відміну від попередніх ознак. Такі наслідки можуть бути, коли полюванням чи незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим добувним промислом знищується повністю або майже повністю зазначені предмети злочину на території мисливського угіддя чи його певної частини, або на території певного водного об'єкта. В наявних публікаціях

питання зазначених наслідків автори чомусь обійшли. Цей підхід суперечить теорії кримінального права, коли досліджуються лише прямо зазначені наслідки, а ті, що впливають зі змісту кримінально-правової норми, залишаються осторонь такого вивчення.

У ст. 251 КК України називають такі наслідки, як «спричинення поширення епізоотії». Ці наслідки в юридичній літературі не мають суттєвих розходжень. Так, деякі автори під поширенням епізоотії розуміють як первісне зараження тварин епізоотичною хворобою, так і розповсюдження хвороби, наприклад, за межі території, на якій введено карантинний режим [7, с. 569]. Інші характеризують як поширення заразних хвороб тварин за відносно короткий проміжок часу на значній території, що характеризується безперервністю епізоотичного процесу [10, с. 533]. Зазначені погляди лише доповнюють один одного. На підставі викладеного можна стверджувати, що під поширенням епізоотії слід розуміти як первісне зараження тварин епізоотичною хворобою, так і розповсюдження заразних хвороб, тварин за відносно короткий проміжок часу на значній території, що характеризується безперервністю епізоотичного процесу. Такої позиції дотримується і судова практика щодо зазначеної категорії справ.

Щодо таких наслідків, як «тяжкі екологічні аварії» (ст. 253 КК) в юридичній літературі існують суперечності. Під такою ознакою розуміють вихід з ладу (через відсутність обов'язкових інженерних систем захисту довкілля) одного з технологічних ланцюгів виробництва, певного агрегата, зупинка всього виробництва, велике пошкодження ємності зі шкідливими речовинами тощо, що заподіяло або могло заподіяти шкоду навколишньому природному середовищу або власності [7, с. 576]. Деякі автори під зазначеною ознакою розуміють велику за масштабами і тяжку за наслідками подію техногенного характеру, що спричинила загибель людей або створює на об'єкті чи окремій території загрозу життю та здоров'ю людей і призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи завдає істотної шкоди довкіллю (наприклад, аварія з викидом сильнодіючих, отруйних речовин, радіаційна аварія) [11, с. 673]. Деякі дослідники ототожнюють технологічну аварію з катастрофою і вважають, що це подія, внаслідок якої втрачений контроль над промисловим об'єктом, спорудою, ядерною установкою і т. п., яке призвело чи може призвести до шкідливого впливу на людей і навколишнє середовище, що перевищує допустимі межі, встановлені нормами, правилами і стандартами безпеки [10, с. 538]. У висвітлених думках є певні недоліки: 1) в останній точці зору робиться ототожнення понять «аварія» та «катастрофа», що явно суперечить науково-обґрунтованій думці в науці; 2) автори першої точки зору недостатньо обґрунтовують обмеження щодо впливу аварії на інші об'єкти та пов'язують аварію лише з виробництвом; 3) автори другої точки зору вживають у визначенні поняття «катастрофа», вказуючи на великий масштаб події і наслідків. У той же час у всіх цих визначеннях є раціональне зерно, яке ми і використовуємо для характеристики досліджуваної ознаки. Враховуючи вищевикладене, слід запропонувати визначення тяжкої екологічної аварії. Тяжка екологічна

аварія – наслідок діяння, передбаченого ч. 2 ст. 253 КК, – це викид з вини людини у навколишнє природне середовище певними об'єктами (введенням в експлуатацію без обов'язкових інженерних систем захисту навколишнього природного середовища споруд, які можуть викликати стан екологічної аварії) шкідливих речовин у таких обсягах, що виникає загальна небезпека для навколишнього природного середовища, людей і матеріальних утворень.

Ознака об'єктивної сторони (наслідки) «екологічна катастрофа» по-різному оцінюється в юридичній літературі: 1) велика за масштабом аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків [13, с. 451]; 2) надзвичайна подія природного характеру, яка зумовлює виникнення надзвичайної екологічної ситуації (наприклад, надзвичайно великі за площами поширення лісові, торф'яні пожежі, катастрофічне затоплення тощо) [11, с. 673]; 3) подія (як правило, несподівана), яка сталася у зв'язку з відсутністю обов'язкових інженерних систем захисту довкілля і спричинила шкоду навколишньому природному середовищу глобального або державного характеру: вихід із користування великих земельних ділянок (наприклад, 30-кілометрової зони навколо Чорнобильської АЕС), знищення фауни і флори у басейні річки чи його значній частині, загибель або захворювання великої кількості людей. Зазначені точки зору мають певні неточності та деякий відхід від ознаки «екологічна катастрофа», яка зазначена в диспозиції ст. 253 КК України, що призводить до пересічення понять, що суперечить законам формальної логіки. Так, автори першої точки зору необґрунтовано зводять катастрофу до аварії та іншої події, що призводять до тяжких наслідків. У суспільному житті, у сфері навколишнього природного середовища, технічному забезпеченні виробництва тощо є багато подій, які призводять до тяжких наслідків, але їх не слід відносити до катастрофи. Прихильники другої версії зводять екологічну катастрофу лише до фактора (причини) природного характеру. Така точка зору не має нічого спільного із зазначеною в ст. 253 КК України досліджуваною ознакою. Більш прийнятною є думка третьої групи авторів, які пов'язують цю ознаку з діяльністю людини, хоча ця подія мотивується лише відсутністю інженерних систем захисту довкілля.

З метою пошуку виходу з цієї ситуації звернемося до довідкової літератури. Енциклопедичний словник тлумачить катастрофу як велику аварію в процесі господарської діяльності, що спричинила шкоду для людини, навколишнього середовища (людські жертви, погіршення здоров'я населення або якості природного середовища тощо) в значних розмірах (як правило, до катастрофи відносять великі аварії, за яких загинуло не менше певної кількості людей (як правило, не менше 10 людей), матеріальна шкода перевищила певну суму або відбувся збіг цих обставин [47, с. 307]. Новий тлумачний словник української мови характеризує катастрофу як раптове лихо, подію з тяжкими трагічними наслідками; знищення, загибель, руйнація [48, с. 229]. Для того, щоб сформулювати визначення поняття «катастрофа» потрібно з усіх відповідних визначень врахувати такі ознаки: 1) раптове лихо; 2) подію з тяжкими трагічними наслідками; 3) знищення, загибель, руйнація; 4) виникає в процесі господарської діяльності; 5) велика подія за масштабом; 6) надзвичайна подія;

7) викликає надзвичайну екологічну ситуацію; 8) яка спричинена відсутністю обов'язкових інженерних систем захисту довкілля; 9) яка завдала шкоду навколишньому природному середовищу глобального або державного характеру.

Таким чином, під екологічною катастрофою необхідно розуміти (наслідок діяння, передбаченого ч. 2 ст. 253 КК) раптовий викид у навколишнє природне середовище певними об'єктами внаслідок широкомасштабної аварії з вини людини (введенням в експлуатацію без обов'язкових інженерних систем захисту навколишнього природного середовища споруд, які можуть викликати стан екологічної катастрофи) великої кількості шкідливих матеріальних утворень, що призвело до різких або кумулятивних вкрай несприятливих і незворотних перетворень навколишнього природного середовища, погіршення екологічної рівноваги, втрати стійкості ландшафтів, у результаті чого зазначене середовище переходить в інший екологічний стан з меншим, порівняно з вихідним рівнем його складності, речовинним, енергетичним, інформаційним і людським потенціалом.

Щодо наслідків, зазначених у диспозиції ст. 254 КК України, погляди, викладені в юридичній літературі, суттєво не відрізняються. Під тривалим зниженням родючості землі розуміють зменшення врожайності (наприклад, через ґрунтовтому) будь-якої сільськогосподарської культури на три і більше років (коли рентабельність вирощування сільськогосподарських культур наближаються до критичної відмітки, коли вирощування сільськогосподарських культур стає екологічно недоцільним [7, с. 578]; під такими наслідками вважають зниження здатності землі продукувати (формувати) врожай, що триває 2 роки [13, с. 452]. Ці дві різні точки зору доповнюють одна одну. Але вони мають певні неточності та недоліки. Перша передбачає зниження родючості землі як природного процесу, а не результату людської негативної діяльності. Ці положення також стосуються і другого погляду. Крім того, як перша, так і друга точка зору під тривалістю розуміють більше 2, 3 і більше років, не обґрунтовуючи це положення. Також це стосується і законодавчої неточності термінології, зокрема вживання поняття «земля» замість поняття «ґрунт».

На основі зазначеного вище й тлумачення термінів «тривалий» (що довго продовжується) [46, с. 1266]; «тривати» (відбуватися протягом якогонебудь часу, продовжуватися) [46, с. 1266], а також залежно від виду або типу ґрунту, його походження (генезис) і характеру ґрунтоутворювальних процесів, що відбуваються в ньому (піщані, супіщані, глинисті й суглинисті), поновлення родючості має різні терміни [49, с. 205], оскільки родючість ґрунту – це здатність ґрунту задовольнити кореневі системи достатньою кількістю повітря, тепла і сприятливим фізико-хімічним середовищем для продуктивної діяльності (потенційна – природна і ефективна – придбана родючість ґрунту) [7, с. 578]. Зважаючи на це, зазначення авторами терміну три роки або більше двох років надто довільне. Цей термін може встановлюватися по кожній конкретній справі залежно від наведених нами чинників і конкретних обставин справи. Під тривалим зниженням родючості ґрунту (землі – в законі) необхідно розуміти зниження здатності ґрунту продукувати (формувати) врожай

будь-якої сільськогосподарської культури тривалий час залежно від типу ґрунту, коли вирощування сільськогосподарських культур стає екологічно недоцільним (наближається до критичної відмітки нерентабельності).

Зазначені положення мають знайти місце у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду України.

Щодо ознаки «втрата родючості землі» в кримінально-правовій літературі існують такі погляди: 1) це повна втрата родючості або її втрата до такого рівня, при якому вирощувати сільськогосподарські культури стає нерентабельним [7, с. 578]; 2) значне зниження властивостей земель, що призводить до втрати їх здатності продукувати врожай [13, с. 452].

Можна погодитися із зазначеними тлумаченнями ознаки «втрати родючості землі», але з певними уточненнями, а саме: що поновлення родючості ґрунту потребує суттєвих матеріальних затрат.

Слід звернутися до ознаки складу злочину «виведення земель із сільськогосподарського обороту», передбаченого ст. 254 КК України. З приводу роз'яснення цієї ознаки в юридичній літературі існують такі погляди: 1) це тимчасове припинення (консервація) використання земель або вилучення земель із використання назавжди внаслідок приведення їх у такий стан, за якого вони не можуть бути використані для вирощування сільськогосподарських культур через їх засолення, ерозію, забруднення, отруєння тощо або внаслідок економічної збитковості їх використання за призначенням [7, с. 578]. Консервація земель – виведення з господарського обороту (сільськогосподарського або промислового) земель на певний термін для здійснення заходів щодо відновлення родючості та екологічно задовільного стану ґрунтів, а також для встановлення або повернення (відновлення) втраченої екологічної рівноваги у конкретному регіоні [7, с. 578]; 2) це вимушена консервація земель, спричинена деградацією (механічною, фізичною, хімічною, фізико-хімічною, біологічною, гідромеліоративною) ґрунтів, яка не давала можливості забезпечити відтворення їх природних властивостей при існуючому використанні [13, с. 452]; 3) це викликане процесами не лише пов'язаними з утратою родючості ґрунтів, але й утворенням ярів, зсувів тощо [11, с. 674]. Слід зазначити, що перша та друга точки зору доповнюють одна одну та не суперечать одна одній. Третя точка зору не відповідає чинному законодавству ст. 254 КК України, оскільки такий вихід земель із сільськогосподарського обігу визначається як природний процес, а не як наслідок діяння людини. Таким чином, під виведенням земель із сільськогосподарського обігу (наслідки) необхідно розуміти як тимчасове припинення (консервацію, спричинену механічною, фізичною, хімічною, фізико-хімічною, біологічною, гідромеліоративною та іншою деградацією ґрунтів) використання земель або вилучення земель із використання назавжди внаслідок приведення їх у такий стан, за яким вони не можуть бути використані для вирощування сільськогосподарських культур через їх засолення, ерозію, забруднення, отруєння тощо або внаслідок екологічної збитковості їх використання за призначенням внаслідок негативного діяння людини.

Такий наслідок, як змивання гумусного шару (ст. 254 КК) в існуючих публікаціях або взагалі не висвітлюється, або якщо й висвітлюється, то не на

підставі практики. З приводу цієї ознаки є лише одна точка зору – це таке використання земель, за якого внаслідок неправильного зрошування, недотримання правил догляду за іригаційними спорудами тощо змивається верхній шар ґрунту або з нього потоками води вимивається перегній [7, с. 578]. Проте змивання гумусного шару може також відбуватися просто змиванням гумусного шару (горизонту) і не внаслідок використання земель сільськогосподарського призначення. На підставі викладеного пропонується таке роз'яснення наслідку змивання гумусного шару – це таке використання земель, за якого внаслідок неправильного зрошування, недотримання правил догляду за іригаційними спорудами тощо змивається верхній шар ґрунту або з нього потоками води вимивається перегній, або просто умисне змивання гумусного шару для використання землі за іншим призначенням.

Ознака ст. 254 КК «порушення структури ґрунту» трактується як зміна форм і розмірів ґрунтових агрегатів під впливом надмірного антропогенного навантаження, водної і вітрової ерозії, забруднення тощо [13, с. 452]; це така зміна його механічного та хімічного складу, яка впливає на фізичні та водні властивості ґрунту, внаслідок чого ґрунт втрачає (повністю або частково) властивості засобу сільськогосподарського виробництва (родючість) [7, с. 578]. З першою точкою зору не можна погодитися, оскільки вона визначає наслідки не як результат злочинної діяльності людей, а як антропогенні природні впливи на ґрунт. Друга точка зору більш вдала і може з нашими доповненнями бути сприйнята практикою. Таким чином, під порушенням структури ґрунту необхідно розуміти негативне діяння людини, яке викликає зміну форм і розмірів ґрунтових агрегатів внаслідок зміни у ґрунті механічного та хімічного складу, що впливає на фізичні та водні властивості ґрунту, внаслідок чого ґрунт втрачає (повністю або частково) властивості засобу сільськогосподарського виробництва.

Крім того, питання, які окреслюють проблему, що розглядається в даній статті, піднімалися і піднімаються не тільки вітчизняними вченими, але й зарубіжними, та мають певну полемізацію в кримінально-правовому колі деяких зарубіжних країн [50, с. 375; 51, с. 170, 52, с. 10–30; 53, с. 285; 54, с. 511].

Висновки. На підставі викладеного можна стверджувати, що твердження П.Ф. Повеліциної, В.О. Широкова, Е.М. Жевлакова про те, що злочини у сфері охорони навколишнього природного середовища за своєю конструкцією, як правило, відносяться до так званих формальних складів, є помилковим. У чинному КК України 2001 р. до злочинів, що містять формальні склади злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, відносяться: ч. 1 ст. 238 КК, а також ч. 2 ст. 238 КК (за винятком ознак: 1) що спричинили загибель людей; 2) чи інші тяжкі наслідки); ч. 1 ст. 239 КК; ч. 1 ст. 240 КК, а також частина 2 ст. 240 КК (за винятком ознак: 1) якщо вони спричинили загибель людей; 2) їх масове захворювання; 3) інші тяжкі наслідки); ч. 1 ст. 241 КК; ч. 1 ст. 242 КК; ч. 1 ст. 243 КК, а також ч. 3 ст. 243 КК; ст. 244 КК (за винятком ознаки заподіяння істотної шкоди); ст. 248 КК (за винятком ознаки заподіяння істотної шкоди ч. 1); ч. 2 ст. 249 КК; ст. 250 КК; ч. 1 ст. 253 КК.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Русско-украинский словарь. – Т. 3. – К. : Наукова думка, 1968. – 189 с.
2. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 19 изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 846 с.
3. *Философский энциклопедический словарь* / Гл. редакция: Л.Ф. Иличев, П.Н.Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
4. *Гавриш С.Б.* Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. – К. : Інститут Законодавства Верховної Ради України, 2002. – 636 с.
5. *Берзін П.С.* Злочини у сфері господарської діяльності: методика обчислення матеріальної шкоди / П.С. Берзін – К. : Юрискон-сульт, 2005. – 149 с.
6. *Михлин А.С.* Последствия преступления / А.С. Михлин. – М. : Юрид. лит., 1969. – 104 с.
7. *Антипов В.И.* Комментарий к ст. ст. 1631, 2271 УК Украины / В.И. Антипов // Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий (по состоянию уголовного законодательства и постановлений Пленума Верховного Суда Украины на 25 октября 1995 г.); отв. ред. В.И. Шапун, С.С. Яценко. – К. : «Фіта», 1995. – С. 524–525, 739–742.
8. *Багрий-Шахматов Л.В.* Об уголовной политике в Украине / Л.В. Багрий-Шахматов // *Правова система України: теорія і практика. Тези доп. і наук. повідомл. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 жовтня 1993 р.); відп. ред. Ю.С. Шемшученко, В.Ф. Погорілко; укл. М.І. Малишко, В.М. Стретович.* – К. : Наукова думка, 1993. – С. 362–364.
9. *Андрушко П.П.* Коментар до ст. ст. 158, 159 КК України / П.П. Андрушко // *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України (за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суда України на 25 травня 1994 року): відп. ред. Я.Ю. Кондратьев, С.С. Яценко.* – К. : «Юринком» – Редакція Бюлетня законодавства і юрид. практ. України, 1994. – С. 485–487.
10. *Панько М.М.* Преступления против окружающей среды / М.М. Панько // *Уголовный кодекс Украины. Комментарий: под ред. Ю. А. Кармазина, Е.Л. Стрельцова.* – Харьков, ООО «Одиссей», 2001. – С. 496–541.
11. *Дудоров О.О.* Злочини проти довкілля / О. О. Дудоров // *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.* – К. : Каннон, 2001. С. 629–674.
12. *Коржанський М.Й.* Науковий коментар Кримінального кодексу України / М. Й. Коржанський. – К. : Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. – 656 с.
13. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: Особлива частина/ П.П. Андрушко, Т.М. Арсенюк, О.Г. Атаманюк та ін.; М.О. Потебенько, В. Г. Гончаренко (заг. ред.)* – К. : Форум, 2001. – 942 с.
14. *Абдуразаков С.А., Ахмедов Г.А.* Субъект преступления по Уголовному кодексу Узбекской ССР / С.А. Абдуразаков, Г.А. Ахмедов // *Вопросы совершенствования законодательства Узбекской ССР / Ред. кол.: Г.А. Ахмедов и др.* – Ташкент : Изд-во «Фан», 1970. – С. 137–147.
15. *Юровский Д.Ю.* Комментарий к ст. 228 Ук УССР / Д.Ю. Юровский // *Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий / Н.Ф. Антонов, М.И. Бажанов, Я.М. Брайнин и др.* – К. : Политиздат Украины, 1978. – С. 600–601.

16. *Грабовская Н.П.* Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и народного здоровья населения / Н.П. Грабовская // Курс советского уголовного права; отв. ред. Н. А. Беляев. – Л. : Издательство Ленингр. гос. ун-та им. А.А. Жданова, 1981. – Т. 5. – С. 3–219.

17. *Комиссаров А.Н.* Преступления, посягающие на рациональное использование и охрану воды и воздуха / А.Н. Комиссаров // Советское уголовное право. Особенная часть / Н.В. Васильев, М.А. Гельфер, П.И. Гришаев и др; под ред. П.И. Гришаева, Б. В. Здравомыслова. – М. : Юрид. лит., 1988. – С. 328–333.

18. *Повелицына П.Ф.* Уголовно-правовая охрана природы в СССР: автореф. дис. на соискание научн. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовноисправительное право / П.Ф. Повелицына – М., 1991. – 48 с.

19. *Пакутин В.* Уголовно-правовая охрана вод и воздуха от загрязнений / В. Пакутин // Соц. законность. – 1977. – № 6. – С. 40–42.

20. *Чхиквадзе В.М.* Социалистическая законность в СССР: Доклад на кон. Международной ассоциации юридических наук в Варшаве / В.М. Чхиквадзе. – М. : Госюриздат, 1958. – С. 5–14.

21. *Мунтян В.Л.* Правовые проблемы рационального природопользования: автореф. дис. на соискание научн. степени докт. юрид. наук / В.В. Мунтян. – К., 1975. – 49 с.

22. *Лопушанський Ф.А., Светлов О.Я., Костенко О.М., Лановенко І.П., Мілер А.Й., Трофимов С.В., Шемшученко Ю.С.* Боротьба з екологічними злочинами: Кримінально-правове і криминологічне дослідження / Ф.А. Лопушанський, О.Я. Светлов, І.П. Лановенко та ін. – К. : Наукова думка, 1994. – 148 с.

23. *Владимиров В.Н.* Хозяйственные преступления / В.Н. Владимиров // Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР / Г.З. Анашкин. К.М. Ахметин, С.В. Бородин и др.; Отв. ред. Ю.Д. Северин. – М. : Юрид. лит., 1980. – С. 325–326.

24. *Сташис В.В., Таций В.Я.* Хозяйственные преступления / В.В. Сташис, В.Я. Таций // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Особенная. – К. : Наукова думка, 1985. – 267 с.

25. *Широков В.* Ответственность за незаконную порубку леса / В. Широков // Сов. юстиция. – 1983. – № 11. – С. 23–26.

26. *Вольфман Г.* Уголовно-правовая охрана леса / Г. Вольфман // Радянське право. – 1981. – № 11. – С. 23–24.

27. *Гавриш С.Б.* Кримінальна відповідальність за незаконну порубку лісу (ст. 160 КК УРСР) / С.Б. Гавриш // Радянське право. – 1980. – № 7. – С. 32–33.

28. *Матышевский П.С.* Преступления против социалистической собственности / П. С. Матышевский // Уголовное право УССР. Особенная часть: Учебник (Авт. кол.: Ю.В. Александров и др.); под ред. М.И. Бажанова и др. – К. : Вища школа, 1989. – С. 147–165.

29. *Жевлаков Э.Н.* Общие вопросы квалификации преступлений в области охраны окружающей среды: Учебное пособие / Э.Н. Жевлаков. – М. : ВЮЗИ, 1986. – 86 с.

30. *Гавриш С.Б., Корчева З.Г.* Злочини проти довкілля / С.Б. Гавриш, З.Г. Корчева // Кримінальне право України: Особлива частина. – К. : Юринком Інтер; Х. : Право, 2002. – С. 214–230.

31. Про затвердження Методики визначення розмірів шкоди зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохорон-

ного законодавства: Наказ Мінекобезпеки від 27 жовтня 1997 року. – № 171 // Офіційний вісник України. – 1988. – № 18. – Ст. 664.

32. Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України: Постанова КМ України від 1 червня 1993 року № 399 // ЗП України. – 1993. – № 11. – Ст. 226; 1996. – № 13. – Ст. 361; 1999. – № 11. – Ст. 442.

33. Про мисливське господарство та полювання: Закон України від 22 лютого 2000 року // Офіційний вісник України. – 2000. – № 12. – Ст. 442.

34. Про затвердження такс на деревину лісових порід, що відшкодовуються на пні, і на живицю: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 січня 1997 року № 44 // ЗП України. – 1997. – № 1. – Ст. 21.

35. Про розміри та порядок визначення витрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, як підлягають відшкодуванню: Постанова КМ України від 17 листопада 1997 року № 1279 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 47. – Ст. 40.

36. Такси для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природо-заповідного фонду України: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 1998 року № 521 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 16. – Ст. 600.

37. Про відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам: Лист Державного комітету України по земельним ресурсам від 26 березня 1999 року № 7/250 (Окремий відбиток).

38. Про порядок грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів): Наказ Держкомзему, Держбуду України, Держводгоспу, Мінагропрому, Держкомлісгоспу Української академії аграрних наук від 29 серпня 1997 року № 86/19/ 148/86/76/88 (Окремий відбиток).

39. Науковий коментар Кримінального кодексу України / Проф. Коржанський М.Й. – К. : Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. – 637 с.

40. *Гальперин И.М.* Уголовная политика и уголовное законодательство / И.М. Гальперин // Основные направления борьбы с преступностью; под ред. И.М. Гальперина и В.И. Курляндского. – М. : Юрид. лит., 1975. – 585 с.

41. *Атрохин В.Г., Солодухин Е.Д.* Лесная хрестоматия / В.Г. Атрохин, Е.Д. Солодухин. – М. : Лесн. пром-сть, 1988. – 399 с.

42. *Панов Н.И.* Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. – Харьков, Вища школа, 1982. – 161 с.

43. *Жалинский А.Э.* Содержание уголовной политики / А.Э. Жалинский // Направление уголовной политики в борьбе с преступностью. Межвузовский сб. научных трудов. – Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1986. – С. 12–18.

44. *Наумов А. В.* Уголовный закон в условиях перехода к рыночной экономике / А.В. Наумов // Сов. гос. и право. – 1991. – № 2. – С. 35–36.

45. Про планування і забудову територій: Закон України від 20 квітня 2000 року // Офіційний вісник України. – 2000. – № 20. – Ст. 813.

46. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

47. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М. : Сов. энциклопедия, 1984. – 1600 с.

48. Новий тлумачний словник української мови. – К. : Вид-во «Аконіт», 1999. – Т. 3. – 928 с.

49. Экологический энциклопедический словарь. – М.: Изд. дом «Ноосфера», 1999. – 930 с.
50. *Feclaff L.* The Impact of Environmental Concern on the Development of International / L. Feclaff Law. – Natural Resources Journ, 1973. – № 2. – P. 357.
51. *Symonides S.* Protection de l'environnement humain au regard du droit international / S. Symonides. – In: Polish Yearbook of International law, 1974. – Warsaw, 1995. – 170 p.
52. Philippe Sands. European Community Environmental Law: the Evolution of a Regional Regime of International Environmental Protection // Yale Law Journal. June, 1991. – P. 10–30.
53. MacCormac. Law and Legal System / MacCormac // The Modern Law Review. – 1979. – Vol. 42. – № 3. – P. 285.
54. Manual on urban air management. – Copenhagen, 1991. – 511 p.

REFERENCES

1. Russko-ukrainskij slovar'. – T. 3. – K.: Naukova dumka, 1968. – 189 s.
2. *Ozhegov S.I.* Slovar' russkogo yazyka: Ok. 5700 slov / Pod red. chl.-korr. AN SSSR N. Yu. Shvedovoj. – 19 izd., ispr. – M.: Rus. yaz., 1987. – 846 s.
3. Filosofskij ehnciklopedicheskij slovar' / Gl. redakciya: L.F. Ilichev, P.N. Fedoseev, S.M. Kovalev, V.G. Panov – M.: Sov. ehnciklopediya, 1983. – 840 s.
4. *Havrysh S.B.* Kryminalno-pravova okhorona dovykillia v Ukraini. Problemy teorii, zastosuvannya i rozvytku kryminalnoho zakonodavstva / S.B. Havrysh. – K.: Instytut Zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2002. – 636 s.
5. *Berzin P.S.* Zlochyny u sferi hospodarskoj diialnosti: metodyka obchyslennia materialnoi shkody / P. S. Berzin. – K.: Yuryskon-sult, 2005. – 149 s.
6. *Mihlin A.S.* Posledstviya prestupleniya / A.S. Mihlin. – M.: Yurid. lit., 1969. – 104 s.
7. *Antipov V.I.* Kommentarij k st. st. 1631, 2271 UK Ukrainy / V. I. Antipov // Ugolovnyj kodeks Ukrainy: Nauchno-prakticheskij kommentarij (po sostoyaniyu ugovnogo zakonodatel'stva i postanovlenij Plenuma Verhovnogo Suda Ukrainy na 25 oktyabrya 1995 g.); otv. red. V.I. SHakun, S. S. Yacenko. – K.: «Fita», 1995. – S. 524–525, 739–742.
8. *Bahryi-Shakhmatov L.V.* Ob uholovnoi polytyke v Ukrayne / L.V. Bahryi-Shakhmatov // Pravova systema Ukrainy: teoriia i praktyka. Tezy dop. i nauk. povidoml. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 7–8 zhovtnia 1993 r.); vidp. red. Yu.S. Shemshuchenko, V.F. Pohorilko; ukl. M.I. Malyshko, V.M. Stretovyeh. – K.: Naukova dumka, 1993. – S. 362–364.
9. *Andrushko P.P.* Komentar do st. st. 158, 159 KK Ukrainy / P.P. Andrushko // Naukovo-praktychni komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (za stanom zakonodavstva ta postanov Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrainy na 25 travnia 1994 roku): vidp. red. Ya. Yu. Kondratev, S.S. Yatsenko. – K.: «Iuryнком» – Redaktsiia Biuletnia zakonodavstva i yuryd. prakt. Ukrainy, 1994. – S. 485–487.
10. *Pan'ko M.M.* Prestupleniya protiv okruzhayushchej srody / M.M. Pan'ko // Ugolovnyj kodeks Ukrainy. Kommentarij; pod red. Yu.A. Karmazina, E.L. Strel'cova. – Har'kov, OOO «Odyssey», 2001. – S. 496–541.
11. *Dudorov O.O.* Zlochyny proty dovykillia / O.O. Dudorov // Naukovo-praktychni komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku; za red. M.I. Melnyka, M.I. Khavroniuka. – K.: Kannon, 2001. – S. 629–674.

12. *Korzhanskyi M.Y.* Naukovyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy / M.Y. Korzhanskyi. – K. : Atika, Akademiia, Elha-N, 2001. – 656 s.
13. Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: Osoblyvya chastyna / P.P. Andrushko, T.M. Arseniuk, O.H. Atamaniuk ta in.; M.O. Potebenko, V.H. Honcharenko (zah. red.). – K. : Forum, 2001. – 942 s.
14. *Abdurazakov S.A., Ahmedov G.A.* Sub'ekt prestupleniya po Ugolovnomu kodeksu Uzbekskoj SSR / S.A. Abdurazakov, G.A. Ahmedov // Voprosy sovershenstvovaniya zakonodatel'stva Uzbekskoj SSR / Red. kol.: G.A. Ahmedov i dr. – Tashkent: Izd-vo «Fan», 1970. – S. 137–147.
15. *Yurovskij D.Yu.* Kommentarij k st. 228 Uk USSR / D.Yu. Yurovskij // Ugolovnyj kodeks Ukrainskoj SSR. Nauchno-prakticheskij kommentarij / N.F. Antonov, M.I. Bazhanov, Ya.M. Brajnin i dr. – K. : Politizdat Ukrainy, 1978. – S. 600–601.
16. *Grabovskaya N.P.* Prestupleniya protiv obshchestvennoj bezopasnosti, obshchestvennogo porjadka i narodnogo zdorov'ya naseleniya / N.P. Grabovskaya // Kurs sovetskogo ugolovnogo prava; otv. red. N.A. Belyaev. – L. : Izdatel'stvo Leningr. gos. un-ta im. A.A. Zhdanova, 1981. – T. 5. – S. 3–219.
17. *Komissarov A.N.* Prestupleniya, posyagayushchie na racional'noe ispol'zovanie i ohranu vody i vozduha / A.N. Komissarov // Sovets-koe ugolovnoe pravo. Osobennaya chast' / N.V. Vasil'ev, M.A. Gel'fer, P.I. Grishaev i dr; pod red. P.I. Grishaeva, B.V. Zdravomyslova. – M. : YUrid. lit., 1988. – S. 328–333.
18. *Povelicyna P.F.* Ugolovno-pravovaya ohrana prirody v SSSR: avtoref. dis. na soiskanie nauchn. stepeni dokt. jurid. nauk: spec. 12.00.08 – ugolovnoe pravo i kriminologiya; ugolovnoispravitel'noe pravo / P. F. Povelicyna – M., 1991. – 48 s.
19. *Pakutin V.* Ugolovno-pravovaya ohrana vod i vozduha ot zagryaznenij / V. Pakutin // Soc. Zakonnost'. – 1977. – № 6. – S. 40–42.
20. *Chkhikvadze V.M.* Socialisticheskaya zakonnost' v SSSR: Dok-lad na kon. Mezhdunarodnoj asociacii Yuridicheskikh nauk v Varshave / V. M. Chkhikvadze. – M. : Gosyurizdat, 1958. – S. 5-14.
21. *Muntyan V.L.* Pravovye problemy racional'nogo prirodopol'zovaniya: avtoref. dis. na soiskanie nauchn. stepeni dokt. jurid. nauk / V.V. Muntyan. – K., 1975. – 49 s.
22. *Lopushanskyi F.A., Svetlov O.Ya., Kostenko O.M., Lanovenko I.P., Miler A.Y., Trofymov S.V., Shemshuchenko Yu.S.* Borotba z ekolohichnymi zlochynamy: Kryminalno-pravove i kryminolohichne doslidzhennia / F.A. Lopushanskyi, O.Ya. Svetlov, I.P. Lanovenko ta in. – K. : Naukova dumka, 1994. – 148 s.
23. *Vladimirov V.N.* Hozyajstvennye prestupleniya / V.N. Vladimirov // Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu RSFSR / G.Z. Anashkin. K.M. Ahmetin, S.V. Borodin i dr.; Otv. red. Yu.D. Severin. – M. : Yurid. lit., 1980. – S. 325–326.
24. *Stashis V.V., Tacij V.Ya.* Hozyajstvennye prestupleniya / V.V. Stashis, V.Ya. Tacij // Ugolovnoe pravo Ukrainskoj SSR na sovremennom ehtape. Chast' Osobennaya. – K. : Naukova dumka, 1985. – 267 s.
25. *Shirokov V.* Otvetstvennost' za nezakonnuyu porubku lesa / V. Shirokov // Sov. yusticiya. – 1983. – № 11. – S. 23–26.
26. *Vol'fman G.* Ugolovno-pravovaya ohrana lesa / G. Vol'fman // Radyans'ke pravo. – 1981. – № 11. – S. 23–24.
27. *Havrysh S.B.* Kryminalna vidpovidalnist za nezakonnuyu porubku lisu (st. 160 KK URSS) / S.B. Havrysh // Radianske pravo. – 1980. – № 7. – S. 32–33.
28. *Matyshevskij P.S.* Prestupleniya protiv socialisticheskoy sobstvennosti / P.S. Matishevs'kij // Ugolovnoe pravo USSR. Osobennaya chast': Uchebnik (Avt. kol.:

Yu.V. Aleksandrov i dr.); pod red. M.I. Bazhanova i dr. – K. : Vishcha shkola, 1989. – S. 147–165.

29. *Zhevlakov Eh.N.* Obshchie voprosy kvalifikatsii prestuplenij v oblasti ohrany okruzhayushchej srede: Uchebnoe posobie / Eh.N. Zhevlakov. – M. : VYUZI, 1986. – 86 s.

30. *Havrysh S.B., Korcheva Z.H.* Zlochyny proty dovkillia / S.B. Havrysh, Z.H. Korcheva // Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna. – K.: Yuryнком Inter; Kh. : Pravo, 2002. – S. 214–230.

31. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia rozmiriv shkody zumovlenoi zabrudnenniam i zasmichenniam zemelnykh resursiv cherez porushennia pryrodookhoronnoho zakonodavstva: Nakaz Minekobezpeky vid 27 zhovtnia 1997. – № 171 // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 1988. – № 18. – St. 664.

32. Pro rozmyry kompensatsii za dobuвання (zbyrannia) ta shkodou, zapodiiianu vydam tvaryn i roslyn, zanesenym do Chervonoj knyhy Ukrainy: Postanova KM Ukrainy vid 1 chervnia 1993 r. № 399 // ZP Ukrainy. – 1993. – № 11. – St. 226; 1996. – № 13. – St. 361; 1999. – № 11. – St. 442.

33. Pro myslyvske hospodarstvo ta poliuvannia: Zakon Ukrainy vid 22 liutoho 2000 r. // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 2000. – № 12. – St. 442.

34. Pro zatverdzhennia taks na derevynu lisovykh porid, shcho vidshkodovuiutsia na pni, i na zhyvytsiu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 sichnia 1997 r. № 44 // ZP Ukrainy. – 1997. – № 1. – St. 21.

35. Pro rozmyry ta poriadok vyznachennia vytrat silskohospodarskoho i lisohospodarskoho vyrobnytstva, yak pidliahaiut vidshkoduvanniu: Postanova KM Ukrainy vid 17 lystopada 1997 r. № 1279 // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 1997. – № 47. – St. 40.

36. Taksy dlia obchyslennia rozmiru vidshkoduvannia shkody, zapodiiianoj porushenniam pryrodookhoronnoho zakonodavstva u mezhakh terytorii ta obiektiv pryrodopovidnoho fondu Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 kvitnia 1998 r. № 521 // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 1998. – № 16. – St. 600.

37. Pro vidshkoduvannia zbytkiv vlasnykam zemli ta zemlekorystuvacham: Lyst Derzhavnogo komitetu Ukrainy po zemelnym resursam vid 26 bereznia 1999 r. № 7/250 (Okremyi vidbytok).

38. Pro poriadok hroshovoi otsinky zemel nesilskohospodarskoho pryznachennia (krim zemel naselenykh punktiv): Nakaz Derzhkomzemu, Derzhbudu Ukrainy, Derzhvodhospu, Minahropromu, Derzhkomiishospu Ukrainskoi akademii ahrarnykh nauk vid 29 serpnia 1997 r. № 86/19/ 148/86/76/88 (Okremyi vidbytok).

39. Naukovyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy / Prof. Korzhanskyi M.Y. – K. : Atika, Akademiia, Elha-N. – 2001. – 637 s.

40. *Gal'perin I.M.* Ugolovnaya politika i ugolovnoe zakonoda-tel'stvo / I.M. Gal'perin // Osnovnye napravleniia bor'by s prestupnost'yu; pod red. I.M. Gal'perina i V.I. Kurlyandskogo. – M. : YUrid. lit., 1975. – 585 s.

41. *Atrohin V.G., Soloduhin E.D.* Lesnaya hrestomatiya / V.G. Atrohin, E.D. Soloduhin. – M. : Lesn. prom-st', 1988. – 399 s.

42. *Panov N.I.* Sposob soversheniia prestupleniia i ugolovnaya otvetstvennost' / N.I. Panov. – Har'kov, Vishcha shkola, 1982. – 161 s.

43. *Zhalinskij A.Eh.* Soderzhanie ugolovnoj politiki / A.Eh. Zhalinskij // Napravlenie ugolovnoj politiki v bor'be s prestupnost'yu. Mezhuuzovskij sb. nauchnykh trudov. – Sverdlovsk: Sverdl. yurid. in-t, 1986. – S. 12–18.

44. Naumov A.V. Ugolovnyj zakon v usloviyah perekhoda k rynochnoj ehkonomike / A.V. Naumov // Sov. gos. i pravo. – 1991. – № 2. – S. 35–36.
45. Pro planuvannia i zabudovu terytorii: Zakon Ukrainy vid 20 kvitnia 2000 r. // Ofitsiyni visnyk Ukrainy. – 2000. – № 20. – St. 813.
46. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukraïnskoi movy / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. – K. : Irpin: VTF «Perun», 2003. – 1440 s.
47. Sovetskij ehnciklopedicheskij slovar' / Gl. red. A.M. Prohorov. – M. : Sov. ehnciklopediya, 1984. – 1600 s.
48. Novyi tлумachnyi slovnyk ukraïnskoi movy. – K. : Vyd-vo «Akonit», 1999. – T. 3. – 928 s.
49. Ehkologicheskij ehnciklopedicheskij slovar'. – M. : Izd. dom «Noosfera», 1999. – 930 s.
50. Feclaff L. The Impact of Environmental Concern on the Development of International / L. Feclaff Law. – Natural Resources Journ, 1973. – № 2. – P. 357.
51. Symonides S. Protection de l'environnement humain au regard du aroit international / S. Symonides. – In: Polish Yearbook of International law, 1974. – Warsawa, 1995. – 170 p.
52. Philippe Sands. European Community Environmental Law: the Evolution of a Regional Regime of International Environmental Protection // Yale Law Journal. June, 1991. – P. 10–30.
53. MacCormac. Law and Legal System / MacCormac // The Modern Law Review. – 1979. – Vol. 42. – № 3. – P. 285.
54. Manual on urban air management. – Copenhagen, 1991. – 511 p.

Матвійчук В.К. Наслідки вчинення злочинів проти навколишнього природного середовища: теоретичні, методологічні і практичні проблеми

У статті досліджено наслідки вчинення злочинів як ознаки об'єктивної сторони діянь проти навколишнього природного середовища. Проаналізовано існуючі судження щодо теоретичних і методологічних підходів у задекларованій проблемі та існуючу практику. Зроблено висновки і надано пропозиції щодо удосконалення законодавства у цій сфері та практики застосування кримінально-правових форм.

Ключові слова: наслідки вчинення злочинів, сфера навколишнього природного середовища, екологічна аварія, екологічна катастрофа.

Матвейчук В.К. Последствия совершения преступлений против окружающей среды: теоретические, методологические и практические проблемы

В статье исследуются последствия совершения преступлений как признака объективной стороны деяний против окружающей среды. Проанализированы существующие суждения относительно теоретических и методологических подходов в задекларированной проблеме и существующая практика. Сделаны выводы и предложения по совершенствованию законодательства в этой сфере и практики применения уголовно-правовых форм.

Ключевые слова: последствия совершения преступлений, сфера окружающей среды, экологическая авария, экологическая катастрофа.

Matviychuk V. The consequences of committing crimes against the environment: theoretical, methodological and practical problems

The article deals with the consequences of crimes, as signs the objective of offenses against the environment. The author examines the existing opinions on the theoretical and

methodological approaches to the declared problem, examines current practices and provides conclusions and proposals to improve legislation in this area and the practice of criminal forms.

Keywords: *Consequences of committing crimes; The scope of environmental protection; Ecological disaster; Ecological catastrophe.*

Стаття надійшла до редакції 06.04.2016.